

บทที่ 1

บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโครงการหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขา ลดการปลูกฝิ่น และฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร ภายใต้เป้าหมายพระราชทานสำหรับใช้ในการดำเนินงาน ได้แก่ (1) ช่วยชาวเขาเพื่อมนุษยธรรม (2) ช่วยชาวไทยให้ลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้และต้นน้ำลำธาร (3) กำจัด การปลูกฝิ่น (4) รักษาดิน และใช้พื้นที่ให้ถูกต้อง คือ ให้ป่าอยู่ส่วนที่เป็นป่า และทำไร่ ทำสวน ในส่วนที่ควรเพาะปลูก อย่าให้สองส่วนนี้รุกร้าซึ่งกันและกัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนสถานภาพเป็นมูลนิธิโครงการหลวง โดยมีกิจกรรมหลักที่สำคัญประกอบด้วย งานวิจัย งานพัฒนา และงานตลาด โดยพื้นที่ดำเนินงาน ประกอบด้วยสถานีวิจัยและศูนย์พัฒนาโครงการหลวงรวม 38 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ 5 จังหวัดภาคเหนือ ตอนบน 21 อำเภอ 298 หมู่บ้าน จำนวนประชากร 42,742ครัวเรือน และต่อมาในวันที่ 16 ตุลาคม 2559 ได้เพิ่มพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแห่งที่ 39 คือ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงเลอตอ ต. แม่ตื่น อ. แม่ระมาด จ. ตาก โดยอาศัยองค์ความรู้จากงานวิจัยถ่ายทอดไปยังชุมชนชาวเขากลุ่มเป้าหมาย โดยมี กิจกรรมหลักประกอบด้วยงานวิจัย งานพัฒนา และงานตลาด โดยเน้นการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความสมดุลในระยะยาว โดยการส่งเสริมการพัฒนาอาชีพบนฐานความรู้จากผลงานวิจัยต่างๆ ซึ่งมีชนิดและพันธุ์พืชสัตว์ให้เกษตรกรเลือกประกอบอาชีพตามความเหมาะสมภายใต้มาตรฐานอาหารปลอดภัย และระบบการผลิตและการตลาดที่ดี ทำให้เกษตรกรได้ เพาะปลูกสิ่งที่เป็นประโยชน์ และสามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรเพิ่มขึ้น รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งของคนและชุมชนภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาสังคมและระบบสาธารณสุข ส่งเสริมการออมทรัพย์ ตลอดจนจัดให้มีแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสม และการส่งเสริมการ ฟื้นฟูป่าความอุดมสมบูรณ์ของดิน การปลูกป่าชาวบ้าน การฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร รวมทั้งการรักษาคุณภาพ น้ำในลำธาร และการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ให้เป็นประโยชน์อย่างยั่งยืน (สถาบันวิจัยและพัฒนา พื้นที่สูง (องค์การมหาชน): แผนแม่บทศูนย์พัฒนาโครงการหลวง ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2560-2564)

ดังนั้น เพื่อส่งเสริมให้ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงเป็นแหล่งเรียนรู้ในการพัฒนาพื้นที่สูงอย่าง ยั่งยืน บนฐานของความสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงได้นำแนวทางการพัฒนา "ต้นแบบการพัฒนาพื้นที่สูง" ที่มีความเหมาะสมกับแต่ละบริบทของสภาพภูมิสังคมในระดับชุมชนมาใช้ เป็นหลักของการพัฒนา เพื่อให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของ ชุมชนบนพื้นที่สูง และเกิดระบบการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน

ในปี พ.ศ. 2555-2559 สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ได้ดำเนินโครงการ วิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน ใน พื้นที่โครงการหลวง โดยการนำแนวทางการพัฒนา "ต้นแบบการพัฒนาพื้นที่สูง" ดังกล่าวมาใช้เป็น แนวทางในการดำเนินงานวิจัย โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ผ่านการสร้าง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การทดสอบกิจกรรม และการถอดบทเรียน ซึ่งสามารถนำไปถ่ายทอดและ ประยุกต์ใช้ในชุมชนพื้นที่สูงอื่นๆ ที่มีลักษณะภูมิสังคมคล้ายคลึงกันได้ โดยมีหลักการดำเนินงานที่สำคัญ

ของโครงการวิจัย ได้แก่ (1) เป้าหมายรวมของการดำเนินงานเป็นไปตามหลักการดำเนินงานของโครงการหลวง ตามแนวพระราชดำรัสที่พระราชทานเมื่อ วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2517 ณ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยอาศัยการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสม (2) อาศัยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้การดำรงชีวิตของคนและชุมชนมีความพอเหมาะพอสมกับธรรมชาติบนพื้นที่สูง สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในด้านต่างๆ โดยสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างชุมชนที่มีความน่าอยู่และมีความสุขในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ (3) อาศัยแนวพระราชดำริการพัฒนาตามภูมิสังคม กล่าวคือ ในการพัฒนาจะต้องเน้นการยึดถือสภาพตามความเป็นจริงของภูมิประเทศ ทั้งด้านภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ ด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวกับนิสัยใจคอ และอัธยาศัยของคนในพื้นที่พัฒนาเป็นหลัก ต้องพิจารณาว่า เขาต้องการอะไรจริง และก่อธิบายให้เขาเข้าใจ หลักของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง (4) อาศัยแนวพระราชดำริโครงการธนาคารอาหารชุมชน (Food bank) เพื่อให้ชุมชนได้มีโอกาสฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น โดยเฉพาะเพื่อเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตและปัจจัยชีวภาพของระบบเกษตรต่างๆ (5) อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ในพื้นที่โครงการหลวงถือว่ามีความพร้อมอยู่มากในด้านกระบวนการขับเคลื่อนและปรับเปลี่ยนวิธีการดำรงชีวิต เกิดกระบวนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมควบคู่ไปกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญอย่างสมดุลของระบบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

โดยผลการวิจัยสามารถแบ่งรูปแบบการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ออกเป็น 3 ลักษณะภูมิสังคม ได้แก่ ชุมชนป่าเมี่ยง (พื้นที่ศึกษา: บ้านปางบง ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง) ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (พื้นที่ศึกษา: บ้านดง ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลำน้อย และบ้านแม่ขนิลเหนือ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง) และชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอย ปัจจุบันปลูกพืชผักและไม้ผลเศรษฐกิจ (พื้นที่ศึกษา: บ้านป่าเกี๊ยะน้อย ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ) ซึ่งผลการศึกษาจากพื้นที่นำร่องของแต่ละลักษณะภูมิสังคมสามารถถอดออกมาเป็นรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน โดยได้ข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่ยั่งยืน ที่ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเศรษฐกิจ : ชุมชนมีรายได้พอเพียงจากการประกอบอาชีพบนฐานความรู้ จำนวน 5 ตัวชี้วัด (2) ด้านสังคม : ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความเข้มแข็ง จำนวน 8 ตัวชี้วัด (3) ด้านสิ่งแวดล้อม : ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ได้รับการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ จำนวน 8 ตัวชี้วัด รวมทั้งหมด 21 ตัวชี้วัด (จารุณี และคณะ, 2558-2559) ดังนั้น เพื่อให้ได้รูปแบบการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงที่ครบถ้วนและสมบูรณ์มากขึ้น จึงได้นำรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง และข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง รวมทั้งแนวทางการพัฒนาเพื่อยกระดับชุมชนตามกรอบตัวชี้วัดดังกล่าว ไปทดสอบในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ที่มีบริบทและสภาพภูมิสังคมที่ใกล้เคียงหรือคล้ายกัน เพื่อปรับให้มีความเหมาะสมและขยายผลในวงกว้างต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2560-2564) ซึ่งมีเป้าหมายคือ “การพัฒนาที่สูงอย่างยั่งยืน” โดยการสนับสนุนงานโครงการหลวง และนำองค์ความรู้โครงการหลวงไปปรับใช้ในพื้นที่สูงอื่น เพื่อให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยกระบวนการเรียนรู้ของโครงการหลวง ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ภายใต้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และแนวทางโครงการหลวง ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อประเมินสถานภาพปัจจุบันของชุมชนนาร่องในแต่ละรูปแบบภูมิสังคมตามกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง

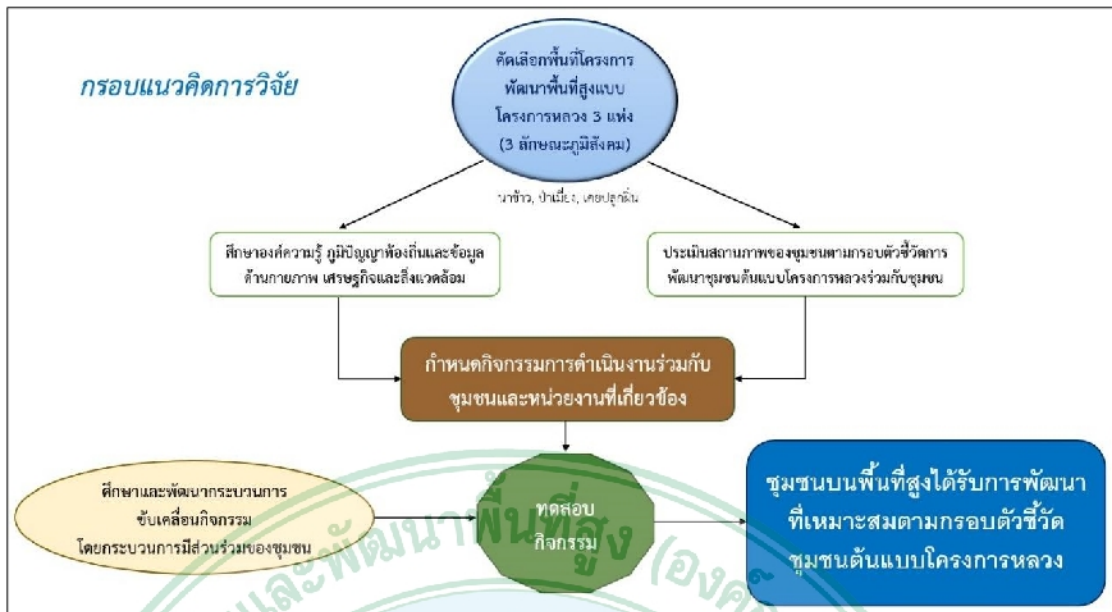
2.2 เพื่อกำหนดแผนการพัฒนาเพื่อยกระดับชุมชนในแต่ละรูปแบบภูมิสังคมตามกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง

3. กรอบแนวคิดโครงการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยโครงการทดสอบรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ได้นำกรอบแนวคิดการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง ซึ่งคำนึงถึงการพัฒนามีความสมดุลของมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน มาเป็นหลักการดำเนินงานวิจัย โดยสามารถสรุปดังภาพที่ 1-1 และ 1-2

ภาพที่ 1-1 กรอบแนวคิดการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง

ภาพที่ 1-2 กรอบแนวคิดการวิจัยในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

4. ขอบเขตโครงการวิจัย

สามารถแสดงขอบเขตงานวิจัยของโครงการทดสอบรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ดังนี้

4.1 การสำรวจสภาพพื้นที่และคัดเลือกชุมชนนาร่องในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง โดยคัดเลือกพื้นที่ภายใต้ภูมิสังคมของชุมชนพื้นที่ต่างๆ 3 ลักษณะ อย่างน้อย 3 ชุมชน

4.2 การศึกษาข้อมูลองค์ประกอบของระบบนิเวศในชุมชนเป้าหมาย ด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ของชุมชนนาร่องแต่ละสภาพภูมิสังคม 3 รูปแบบ อย่างน้อย 3 ชุมชน

4.3 การประเมินสถานภาพของชุมชนเบื้องต้นตามกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จำนวน 21 ตัวชี้วัด โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน นักพัฒนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างน้อย 3 ชุมชน

4.4 การกำหนดแผนกิจกรรมเพื่อยกระดับการพัฒนาตามกรอบข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ร่วมกับชุมชน นักพัฒนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 3 ชุมชน

4.5 การทดสอบกิจกรรมตามแผนการพัฒนาเพื่อยกระดับของชุมชนนาร่อง จำนวน 3 ชุมชน (ปีที่ 1)

4.6 การศึกษาและพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนกิจกรรมตามแผนการพัฒนาเพื่อยกระดับชุมชน จำนวน 3 ชุมชน

4.7 การสรุปและประเมินผลกิจกรรมการดำเนินงานร่วมกับชุมชน นักพัฒนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง